

RESİM VE SERAMİKTE FOLKLORİK UNSURLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

• Doç. Evrim ÖZESKİCİ* • Doç. Şirin KOÇAK**

ÖZET

Neşet Günal ve Sadi Diren'in eserleri incelendiğinde Türk toplum yapısını ve Anadolu coğrafyasının kültürel mirasını ortaya koyan bir durumla karşılaşılmaktadır. Her iki sanatçının farklı disiplinlerde eserleri olmalarına karşın sanatlarındaki kavramsal yönelimin ortak olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın önemi, farklı disiplinlerden sanatçıların benzer kavramsal çerçevede yorumlar içermesidir. Araştırmanın amacı; Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in eserlerinin analiz edilip, eserlerindeki kavramsal yapının neler olduğunu değerlendirerek sanatçıları folklorik unsurlara yönlendiren ifade arayışlarını irdelemektir. Araştırmanın kapsamı ve konusu, Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in eserlerindeki folklorik unsurlar ile sınırlandırılmıştır. Neşet Günal ve Sadi Diren folklorik unsurları eserlerine taşıırken; Neşet Günal toplumsal gerçekliği resimleriyle ifade ederken; Sadi Diren ise Hitit ve Frig uygarlıklarının tarihsel kimliğini günümüze taşıyarak çağdaş bir yorum getirmektedir. Araştırmanın konuları şu şekilde sıralanabilir: Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in eserlerindeki ortak noktalar nelerdir? Neşet Günal ve Sadi Diren'i folklorik unsurlara iten sebepler nelerdir? Neşet Günal'ın eserlerinde ortaya çıkan ifade ve anlamlar nelerdir? Sadi Diren'in eserlerinde öne çıkan insan ve doğa soyutlamalarının folklorik unsurlarla nasıl bir ilişkisi vardır? Böylece sanatçıların eserlerinde öne çıkan yaklaşım biçimlerinin neler olduğuna ilişkin bilgilerin ortaya çıkacağı umulmaktadır. Sonuç olarak farklı disiplinlerden seçilen iki sanatçı örneği üzerinden çağdaş Türk sanatçılarının eserlerindeki kültürel dokunun önemi anlaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Neşet Günal, Sadi Diren, Folklorik sanat, Resim sanatı, Seramik sanatı.

* Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, ozeskicievrim@gmail.com, ORCID NO: 0000-0003-1491-3487

** Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, 64200, Uşak. sirin.kocak@usak.edu.tr,

ORCID NO: 0000-0001-6367-8060

A STUDY ON FOLKLORIC ELEMENTS IN PAINTING AND CERAMIC ABSTRACT

• Assoc Prof. Evrim ÖZESKİCİ* • Assoc Prof. Şirin KOÇAK**

ABSTRACT

An analysis of the works of Neşet Günel and Sadi Diren reveals a shared conceptual orientation that reflects the Turkish social structure and the cultural heritage of Anatolian geography, despite the artists working in different disciplines. The importance of the research is that artists from different disciplines contain interpretations within a similar conceptual framework. The aim of the research is to analyze the works of Neşet Günel and Sadi Diren, to evaluate the conceptual structure in their works and to examine the search for expression that leads the artists to folkloric elements. The scope and subject of the research is limited to the folkloric elements in the works of Neşet Günel and Sadi Diren. Both Neşet Günel and Sadi Diren incorporate folkloric elements into their work; however, Günel conveys social realism through his paintings, while Diren offers a contemporary interpretation of the historical identities of the Hittite and Phrygian civilizations. The research addresses the following key questions: What are the common points in the works of Neşet Günel and Sadi Diren? What are the reasons that push Neşet Günel and Sadi Diren to folkloric elements? What are the expressions and meanings that emerge in Neşet Günel's works? How do the abstractions of human and nature, which are prominent in Sadi Diren's works, relate to folkloric elements? In this way, it is hoped that information about the prominent approaches in the works of the artists will emerge. As a result, the importance of the cultural texture in the works of contemporary Turkish artists will be understood through the examples of two artists selected from different disciplines.

Keywords: Neşet Günel, Sadi Diren, Folkloric art, Painting art, Ceramic art.

* Uşak University, Faculty of Fine Arts, Department of Basic Education, ozeskievrim@gmail.com,
ORCID NO: 0000-0003-1491-3487

** Uşak University, 1 Eylül Campus, Faculty of Fine Arts, Department of Ceramics, 64200, Uşak., 64200, Uşak.
sirin.kocak@usak83.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-6367-8060

1. GİRİŞ

Neşet Günal ve Sadi Diren farklı disiplinlerde folklorik öğeleri eserlerine taşıyan önemli Türk sanatçılardandır. Neşet Günal resim sanatında Sadi Diren ise seramik sanatında Türk kültürünün tarihi kimliğini eserlerine taşımıştır. Anadolu insanının zorlu yaşam koşulları, toplumsal kimlik, örf ve âdetler Günal'ın eserlerinin ana temasını oluşturmaktadır. “Neşet Günal Türk resim sanatında figür anlayışı ile dikkat çekmiş özellikle Anadolu'nun kırsal hayatını resmeden sanatçı çocukluğunun geçtiği toprakların insanlarını, güçlü desenleri ile tuvale aktarmıştır” (Ataman ve Yabalak, 2021: 138). Sadi Diren ise Anadolu coğrafyasının köklü kültürünü figüratif seramikleri ile ortaya koyar. Sadi Diren'in yapıtlarına bakıldığında Hitit uygarlığına ait kültürel izlerle karşılaşmaktadır. Hitit güneş kursunun form yapısı, Diren'in yapıtlarında en dikkat çeken formlardan birisidir. Bu bakımdan Hitit kültürüne ait konuların çizgisel ve biçimsel olarak sanatçının yapıtlarında bir dönüşüme uğradığı söylenebilir (Köpüklü, 2018: 2535). Sanatçının seçtiği tema ve konuya olan yaklaşımı, folklorik sanat üretimi açısından Sadi Diren'in Türk seramik sanatında önemli bir sanatçı olduğunu gösterir niteliktedir. Araştırma içerisinde Diren'in eserlerinde insan ve doğa soyutlamalarının folklorik unsurlarla ilişkisi öne çıkarılmıştır. Sanatçı eserlerinde Anadolu toplumunun geçmiş ve bugüne dair izlerini soyutlayarak yorumlamıştır. Ayrıca hem sanatsal ve hem de endüstriyel tekniği birlikte ele alarak ifade etmiştir. Her iki sanatçının ortak noktası, Anadolu kültürünün toplumsal yapısını figüratif bir biçimde yorumlamalarıdır. Bu bakımdan eserlerinde kültürel kimlik, semboller ve sosyal içerikli mesajlar öne çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in eser analizleri yapılarak eserleri arasındaki ortak ve farklı noktalara değinilmiştir. Folklorik açıdan, sanatçıların eserlerindeki ifadeler ve kavramlar irdelenmiştir. Günal'ın ve Diren'in figüratif sanata yönelmelerindeki en temel amaç; Anadolu insanların yaşam biçimlerini ve ifadelerini aktarmaktır. Her iki sanatçı figüratif içerikli eserler ortaya koysalar da eserlerindeki figüratif formları bilinçli olarak deforme ettikleri gözlemlenmiştir. Neşet Günal'ın resimlerindeki karakterlerin el ve ayakları vücudun genel yapısına göre büyük ve abartılıdır. Günal bilinçli olarak el ve ayakları olduğundan büyük resmederek yöre insanların yaşamlarındaki zorlukları öne çıkarmak istemiştir. Diren ise seramiklerinde figüratif soyutlamaya yer vererek daha çok sembolik bir anlatım benimsemiştir. Bu bağlamda seçilen iki sanatçıyı birbirinden ayıran yaklaşımlar, Günal'ın resimlerinde toplumsal gerçekliği gerçekçi bir şekilde ifade ediyor oluşu; Diren'in ise figüratif anlatımı benimsemiş olmasına rağmen soyutlamaya yer veriyor oluşudur.

Araştırma kapsamında, seçilen iki sanatçının eserleri arasında karşılaştırmalar yapılarak (Günal'ın resimlerindeki halktan gündelik sahneler ile Diren'in Anadolu uygarlıklarına

ait figüratif yorumları) iki farklı dönemde var olmuş toplum yapısına ait benzerlikler ve farklılıkların da aynı anda gözlemlenebilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Anadolu topraklarında farklı zaman dilimlerinde yaşamış olan insanların çağdaş sanatçılar tarafından nasıl gözlemlendiği ve yorumlandığı aktarılmaya çalışılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada konunun içeriğine uygun olarak literatür taraması yapılmıştır. Konuyla ilişkili olarak yerli ve yabancı dergilere, kitaplara, makalelere başvurulmuştur. Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in eserlerinde öne çıkan folklorik unsurların nasıl ele alındığına ilişkin kaynak taraması yapılmıştır. Ayrıca araştırma içerisinde her iki sanatçının ortak konusu olan Türk toplum yapısını ve Anadolu coğrafyasının kültürel mirasını eserlerinde nasıl yorumladığını öğrenmek için eser karşılaştırmasına gidilmiştir. Bu nedenlerle öncelikli olarak *Çağdaş Resim ve Seramik Sanatında Folklorik Unsurlar* isimli başlıkta resim ve seramik alanlarında folklorik unsurları ele alan sanatçıların kimler oldukları tespit edilmiştir. Daha sonra aynı başlık altında araştırmanın evren ve örneklemini oluşturulmuş olup araştırmanın kapsamı Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in eserleri ile sınırlandırılmıştır.

Resim Örneklerinin Analizleri başlığı altında Neşet Günal'ın; *Sorun-Sorum VI ve Çocuklar* isimli eserlerinin analizlerine yer verilmiştir. Çünkü sanatçının her iki eserinde de Anadolu kültürüne ait folklorik unsurların ayrıntılı yapısı dikkati çekmektedir. Sanatçının resimlerdeki figürlerden; çalışan ve emek veren insanlar oldukları (figürlerin el, ayak ve yüzlerinden) anlaşılmıştır. Bu nedenle araştırmanın kapsamı içerisinde; Günal'ın eserlerindeki folklorik özelliklerin neler olduğunu fark edebilmek önemlidir.

Seramik Örneklerinin Analizleri başlığı altında ise Sadi Diren'in sanatı ve eserleri hakkında bilgiler verilip eser analizleri yapılmıştır. Araştırma içerisinde Diren'in *İsimsiz (1975)*, *İsimsiz (1977)* ve *İsimsiz (1989)* isimli eserlerine yer verilmiştir. Sanatçı her üç eserini de Anadolu kültürüne ait sembolik öğeleri seramik heykellere dönüştürerek yorumlamıştır. Bu yüzden sanatçının eserlerinin analiz edilmesiyle birlikte, okuyucuya Anadolu kültürüne ait folklorik özellikler hakkında bilgiler verilebileceği düşünülmüştür.

Eser Analizleri Üzerine Değerlendirme başlığında ise her iki sanatçının eserlerindeki ortak noktalar tespit edilmiştir. Sonuç olarak Neşet Günal ve Sadi Diren eserlerinde Anadolu kültürüne ait folklorik öğelerin, gelenek ve göreneklerin önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Resim sanatından Neşet Günal'ın, seramik sanatından da Sadi Diren'in eser analizlerine yer verilmesinin nedeni; her iki sanatçının da eserlerinde folklorik unsurlara yer vermesinden ve kültürel mirası öne çıkarmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun

yanında resim ve seramik disiplinlerindeki ortak noktaların tespit edilmesiyle birlikte, okuyucuya önemli kazanımlar sağlanacağı umulmaktadır.

3. ÇAĞDAŞ RESİM VE SERAMİK SANATINDA FOLKLORİK UNSURLAR

Resim ve seramik sanatında folklorik unsurları eserlerinde ele alan birçok sanatçı bulunmaktadır. Resim sanatında Neşet Günel ve diğerleri eserlerinde Türk toplum yapısının gelenek ve göreneklerini aktarmıştır. 1950'li yıllar Türk resim sanatında toplumsal gerçeklerin ele alındığı bir dönem olmuştur. Bu yüzden 1950'li yıllar, Türk sanatının çağdaş anlamda gelişim ve değişimin yaşandığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sadece resim sanatında değil diğer disiplinlerde de folklorik öğelerin bu tarihten itibaren daha belirgin bir şekilde karşımıza çıktığı gözlemlenmiştir. Eserlerde ele alınan Anadolu toplumuna ait yaşam biçimleri, geleneksel ifade eden motiflerin kullanılışı, Türk toplumunun kültürel yapısını öne çıkarmaktadır.

Modern Türk resmi içerisinde, kültürel mirasa ait nesnelerin kompozisyonlar içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Bu unsurlar gerek pentüre dayalı resim anlayışının kullanıldığı ilk dönemlerde gerekse 1950'li yılların sonlarında, birçok yerli sanatçı tarafından kullanılmıştır. Bu yapılırken de Anadolu kültürünün şekillenmesini belirleyen Anadolu uygarlıklarının tümüne ait imgeler çalışmalar içerisinde kendine yer bulmuştur (Gögebakan, 2010: 91).

Bu sebeple Anadolu toplumunun kültürel yapısının farklı tekniklerle ele alındığı söylenebilir. Örneğin D Grubu ressamlarının eserlerindeki kompozisyonları kübist ve konstrüktivist bir yapıdayken; Nuri İyem ve Neşet Günel gibi sanatçıların eserlerinde desenlerin ifade ediliş biçimleri daha belirgin ve gerçeğe yakındır.

Seramik sanatında benzer tema ve anlatımlara değinmeden önce seramik malzemenin, uzun yıllar işleve yönelik form ve biçim arayışı içinde olması sebebiyle çağdaş yaklaşımlara, resim sanatına kıyasla daha geç dönemde ulaşabildiğinden bahsetmek gerekir. Seramik sanatının çağdaş anlamdaki gelişimi Türkiye'de 1940'lı yıllardan sonraki süreci kapsamaktadır:

Türkiye'de seramik sanatında modernleşme Cumhuriyet sonrası olmuştur. Bu dönemin ilk ve en önemli seramik sanatçısı, seramik sanatını Türkiye'ye çağdaş anlamda tanıtan kuşkusuz Füreyya Koral'dır. Füreyya Koral'ın yaptığı rölyefli yüzey değerlendirmeleri seramik sanatında resimsel anlatımın ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir (Sevim ve Yıldırım, 201: 67).

Bu tarihten itibaren başlayan süreç, seramik malzemenin zanaat ve sanat alanındaki ayrımının belirlenip sınırlarının görünür olmaya başladığı bir süreçtir. Dönem sanatçılarının eserlerindeki belirgin noktalar; çağdaş yaklaşımların benimsenmesi, kavramsal fikirlerin geliştirilmesi ve eleştirel bir yaklaşım şeklinde öne çıkmaktadır. Örneğin Nasip İyem, Cemil Eren, Müfide Çalık ve Mediha Akarsu gibi diğerleri de kültürel imgeleri kullanmasıyla öne çıkan sanatçılardandır.

Folklorik unsurların, çağdaş resim ve seramik sanatına yansımalarının, Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte başladığı tespit edilmiştir. Bu süreç her iki disiplin için çağdaşlaşma eğilimlerinin hız kazandığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun mozaik panolarının seramik alanındaki ilk folklorik eserler olduğu iddia edilebilir. Sanatçının eserlerindeki kültürel öğeler ve Türk kültürünün toplumsal yapısını ele alması bakımından önem taşıdığı anlaşılmıştır. Ayrıca Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in; Anadolu kültürünün tarihsel kimliğine yönelik içeriklerle ürettikleri eserlerinde çağdaş ifade ve yorumlara başvurmalarının, Türk Sanatının çağdaşlaşma sürecine katkıları bakımından da önem taşıdığı anlaşılmıştır.

Araştırmanın evren ve örnekleme düşünüldüğünde; resim ve seramik sanatında folklorik unsurları ele alabilecek sanatçı örnekleri sınırlandırılmıştır. Özellikle, folklorik öğelerin istikrarlı şekilde kullanılmasıyla öne çıkan Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in eserleri incelendiğinde araştırma konusuna paralel olarak belirtilmek istenenlerin net bir şekilde ortaya konulabileceği düşünüldüğünden, bu iki sanatçının eserlerinden örneklerle konuya açıklamalar getirileceği anlaşılmıştır. Böylece her iki sanatçının farklı disiplinlerdeki ortak ve ayrılan noktalarına açıklama getirileceği umulmaktadır.

4. RESİM ÖRNEKLERİNİN ANALİZLERİ

Nevşehir'de doğan Neşet Günal hem akademisyen hem de sanatçı olarak Türk resim sanatında önemli bir yere sahiptir. Figüratif Türk resim sanatının önemli bir sanatçısı olan Neşet Günal, eserlerinde Türk toplumunun kültürel yapısını ele alan eserler üretmiştir. Eserlerinde Orta Anadolu'nun doğasını, yaşamına ve insana dair izlerini sorgulamaktadır: "Toplumsal gerçekliğin işlediği konular, uluslaşma, Batılılaşma, işçi-işveren ilişkileri, gecekondu olgusu, köylülük, köylü-ağa ilişkileri, toprak sorunları olarak ortaya çıkar" (Karkiner ve Ecevit, 2012: 207). Günal'ın eserlerindeki bu yaklaşım biçimi incelendiğinde folklorik açıdan Türk sanatına yenilik getirdiği ileri sürülebilir. Günal'ın gerçekçi bir ifade ile toplumcu yaklaşımı, 1940'lı yıllarda kurulan Yeniler Grubu'yla birlikte ortaya çıkmıştır. Nuri İyem, Avni Arbaş, Selim Turan ve Nejad Devrim gibi çağdaşlarıyla birlikte sosyal içerikli resimler yapmışlar; böylece uzun yıllar Batı etkisinde kalan Türk sanatını halkla bütünleştirmeye çalışmışlardır. D Grubu sanatçılarından farklı olarak eserlerinde toplumsal sorunları ele almışlardır (Tetikçi, 2014: 145). Dolayısıyla Yeniler Grubu, Cumhuriyet Dönemi ressamlarının akademik üslup yapısına karşı figüratif soyutlamalara yönelmişlerdir. Figürlerin biçimlerini deforme ederek ve anlık izlenimlere yönelerek üslup açısından resim sanatına yeni bir yaklaşım getirmişlerdir. Bu sanatçılar arasında Neşet Günal, Yeniler Grubu kurucu sanatçıları arasında anılmasa da; grubun benimsediği konu ve üsluba oldukça paralel nitelikte eserler verdiği açıktır.

4.1. Sorun-Sorum VI

Günel'in *Sorun-Sorum VI* isimli eserine bakıldığında Türk toplum yapısının yansımaları açık bir şekilde görülmektedir. Sanatçı, köy imgesinden yola çıkarak emek veren ve çalışan insanların ifadelerini oldukça etkili bir şekilde yansıtmıştır. Merkezde yorgun bir beden dili ve kaygılı gözlerle bakan iki figür; kadının kucağında ise bebeği dikkati çekmektedir. Eserdeki renkler bilinçli olarak soluk ve gri tonlarda ele alınmıştır. Günel, toprak tonlarını eserlerinde yaygın olarak kullanmaktadır.

Görsel 1. Neşet Günel, “Sorun-Sorum VI”, Tuval üzerine yağlıboya, 176x108 cm, 1993 (nesetgunal.org, t.y.).

Günel'in resmindeki figürler bir fotografik karede yer almış gibi poz vermektedir. Bu yüzden resminde çoklu figürlere yer vererek; hardal, gri, yeşil, açık mavi, kahve tonlarıyla resminde hüznü ele aldığı söylenebilir ve belirlediği renk tonları ile bu duyguyu izleyicinin de hissedebileceği bir atmosfer yaratmaktadır. Eserlerinde, rengin yanında biçimi de önemseydiği görülür. Ele aldığı figürlerin belirli uzuv ve formlarını abartarak ve soyutlayarak ifade etmiştir. Böylece izleyicinin dikkatini eser üzerine toplayarak verilmesi istenen duyguyu başarılı bir şekilde aktardığı söylenebilir (Akyürek, 2018b: 457). Yukarıdaki resimdeki (Görsel 1) figürler Anadolu topraklarının insanlarıdır. Resimdeki figürlerin çalışan ve emek veren insanlar olduğu onların; el, ayak ve yüzlerinden anlaşılmaktadır. “Günel'in resimlerinde hayat bulan erkek, kadın ve çocukların el ve ayakları her zaman vücuda göre daha abartılı büyüklükte çizilmiştir. El ve ayaklardaki bu biçim bozumun ifade ettiği içerik, toprakla bütünleşmiş insanı anlatmaktadır” (Aken- gin, Ulusoy ve Arık, 2023: 207). İnsan uzuvlarının onun resimlerinde abartılı olarak

yansımasının nedeni; ele alınan konunun toprak ve insan imgesiyle bütünlük sağlanmak istenmesidir. Dolayısıyla Anadolu topraklarında yaşayan ve emek veren köklü kültürü ifade ettiği ileri sürülebilir.

Eserlerinde yoksulluk ve toprak üzerine kurulu bir ifade yer almıştır. İri elli ve çıplak ayaklı insanların yaşam mücadelesi yansıttığındaki amaç; insan yaşamındaki korkularının üstesinden gelebilmektir. Bu yüzden sanatçının yukarıdaki eseri alegorik bir anlatıma sahiptir. Günel'in anlatımlarının ardındaki ana fikir; onun öznel yaşamıyla ve deneyimleriyle yakından ilgilidir. Günel Anadolu insanının emekçi, vakur ve çaresiz hallerini tüm çıplaklığıyla tuvallerine aktarmıştır. Bu bakımdan ele alındığında Neşet Günel'in eserlerinin Anadolu toplumuyla doğrudan ilintili olduğu anlaşılmış; dolayısıyla folklorik açıdan değer taşımıştır.

4.2. Çocuklar

Sanatçı aile içi yaşantıları çoklu figür kompozisyonlarıyla aktarırken; hüznün, korku, yalnızlık ve telaş gibi kavramları vurgulamaktadır. Dolayısıyla Anadolu kültürü ile eşleşen toprak, aile ve çocuk temaları, Günel'in sanatında önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu insanı bu verimli toprağı işlemekte, bu kıymetli topraklara emek vermektedir; dolayısıyla Günel'in yapıtlarında da toprak ve hayat arasında sıkı bir bağlantı vardır. Resimde çoklu figür kullanmasının nedenlerinden birisi de Anadolu'da aile kavramının önemini vurgulamaktır. Bu yüzden eserlerinde kapı önü, mekân ve eşik gibi aile kavramına ait olgularla sıklıkla karşılaşmaktadır (Akyürek, 2018a: 86).

Görsel 2. Neşet Günel, “Çocuklar”, Tuval üzerine yağlıboya, 130x97 cm, 1996 (nesetgunal.org, t.y.).

Sanatçının *Çocuklar* isimli (Görsel 2) köy yaşantısının çocuklar üzerindeki etkisini konu alan önemli bir eseridir. Esere bakıldığında dizlerinin üzerine çömelmiş üç çocuğun zorlu köy yaşantısındaki dramı ifade edilmiştir. Çocukların kıyafetlerindeki detaylar ve yüzlerindeki endişeli bakışları zorlu hayat koşullarının birer göstergesidir. Resimde görüldüğü üzere Günel, çocukların el ve ayaklarını deforme ederek irileştirmiştir. Ayrıca toprak renkleri resmin genel atmosferine hâkim olmuş ve bu renkler izleyiciye yönelik sosyal içerikli bir mesaj yüklenmiştir. Anadolu insanın yaşamını sorgulayarak resimlerdeki figürleri deforme ettiği görülmektedir. Resmin arka planında bir boşluk yaratılarak köy yaşantısının hareketli görüntüsü izleyiciye aktarılmıştır. Eserlerindeki figürlerin kıyafetlerinde soluk renkler ve yırtıklıklar dikkati çekmektedir. Bu durum seçilen insanların seçkin tabakadan olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda figürlerin duruşlarında yoksulluğun ve fakirliğin izleri yansıtılmıştır (Küçükşen Öner ve Genç, 2019: 382). Günel'in eser analizinden anlaşılabileceği üzere seçtiği konularla izleyiciye mesaj verdiği açıktır. Günel, Anadolu insanının emekçi, vakur, çaresiz, direnen hallerini tüm doğallığıyla tuvallerine yansıtmıştır. Sanatçının *Çocuklar* isimli eserinde yokluğun ve yoksulluğun tüm insanlık için ne demek olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu yüzden sanatçının eserleri evrenseldir. Sanatçı, çaresizlik içinde var olmaya çalışan insanların durumunu izleyiciyle buluşturarak onlara yönelik bir farkındalık yaratmak istemiştir.

5. SERAMİK ÖRNEKLERİNİN ANALİZLERİ

Türk Seramik sanatının önemli sanatçılarından birisi Sadi Diren'dir.

1927 yılında İstanbul'da doğan Sadi Diren, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (Mimar Sinan Üniversitesi) Seramik Bölümünden 1953 yılında mezun olmuştur. Eczacıbaşı Seramik Fabrikaları'nın süs ve mutfak eşyaları bölümünde yöneticilik ve sanatçılık yapan Diren, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde de öğretim görevlisi olarak uzun yıllar çalışmıştır (Ülker ve Poyraz, 2024: 2344).

Diren'in yaşamında eğitimci kimliğinin yanında sanatçılığının ve zanaatkarlığının da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Anadolu uygarlığına ait motifleri, idolleri ve mitleri eserlerine aktarırken bir taklit olarak değil; yeni bir yorum ve imge olarak ele almıştır.

Bu yüzden Sadi Diren ile Neşet Günel'in ortak noktası, eserlerinde Anadolu kültürünü ele almalarıdır. Her iki sanatçı farklı disiplinlerden olsalar da konuya yaklaşım biçimleri benzerlik göstermektedir. Anadolu ve Hitit kültürünü ele alması bakımından Diren'in eserleri folklorik kapsamda değerlendirilebilir. Eserlerindeki dinamizmin sebebi, birbirinden farklı parçaların bir araya gelmesiyle bir bütün oluşturmalarıdır. İlk çalışmalarında Anadolu kültürüne ait figürleri kendi sanatsal üslubuna göre sentezlediği ileri sürülebilir. Dolayısıyla eserlerindeki figür yorumları yapıbozuma uğratılmış ve soyutlanmıştır.

Bu bakımdan Diren'in eserleri eski Anadolu uygarlığı ile modern sanatın birer sentezi şeklinde değerlendirilebilir.

5.1. İsimsiz (1975)

Sadi Diren'in insan ve doğanın bir soyutlamasına dönüşen heykellerinin ana teması Hitit ve Frig uygarlıklarıdır. Eserlerinde en dikkat çeken unsur Anadolu kültürüdür. Hemen hemen bütün seramik formlarında bu kültürün izleri yansıtılmıştır (Onur Erman, 2010: 82).

Görsel 3. Sadi Diren, "İsimsiz", Seramik, Sadi Diren Retrospektif (1957-2008) Sergi Kataloğu, 34x35x34 cm, 1975 (Diren, 2003: 153).

Bu bakımdan Diren'in yukarıdaki eserlerinde (Görsel 3) Anadolu kültürüne ait sembolik öğeleri seramik heykellere dönüştürdüğü iddia edilebilir. Çalışmada dikkati çeken unsur; estetik ve biçimsel arayışın yanında figürler üzerinde soyutlamalara da yer verilmesidir. Figürlerin baş kısmındaki biçimsel deformasyonlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu yüzden sanatsal biçimlemeyle ve kültürel formları birlikte yorumlayan bir sanatçı olduğunu söylemek mümkündür.

O, asla ustalık peşinde koşan ve ulaştığı göz alıcı bir kariyerle yetinen bir sanatçı değildi; her an yeni bir alanı denemekten kaçınmıyor, öğrenmekten ve bu öğrendiklerini mükemmelleştirmek kaygısından hiç vaz geçmiyor, sanatı bir bütün halinde görmekten kendini alamıyordu (Zeytinoğlu, 2010: 1).

Dolayısıyla eserlerinde deneysel biçimlemeler ve form arayışları dikkati çekmektedir. Eserlerindeki konular farklılık gösterse de üslup bütünlüğü bakımından Diren'in eserleri, sanatçının kendine özgü üslubunu taşımaktadır. Bu bakımdan Diren'in eserleri çağdaşlarından hem konuya yaklaşım hem de üslup olarak farklıdır. Eserlerinde özgün yorum ve deneysel bir üslup geliştiren Diren'in stilleri, çağın ötesinde bir anlatıma

dönüşmüştür. Diren'in eserlerinde ilginçtir ki hem karakteristik bir özellik olarak canlı ve dinamik yapı ortaya çıkar hem de eserlerindeki figürlerde dingin bir ruh hali de sezilmektedir. Ayrıca Diren sanatsal ve endüstriyel tekniği birlikte harmanlayarak eserlerini ortaya çıkarmıştır. Bu durum onun eserlerini diğer çağdaşlarından ayıran farklardan bir olarak söylenebilir. Eserlerindeki folklorik unsurlar doğadan ve Anadolu'nun kültürel zenginliğinden kaynaklanmıştır. Diren her ikisini de eserlerinde harmanlayarak hem organik formlar hem de modern minimalist bir ifade biçimi ortaya koymuştur.

5.2. İsimsiz (1977)

Diren'in seramik heykellerinde uyguladığı kilin ölçülü yapısı, plastik dokusu ve yorumları; Çağdaş Türk Seramik Sanatının gelişmesine katkı sağlamıştır. Eserlerinde biçim ve teknik yapının dışına taşarak seramik malzeme dışında farklı malzeme ve teknikleri de kullanmıştır. Bu durum sanatçıyı çağdaşlarından ayıran en önemli farklardan birisidir. Anadolu uygarlığının kültürel mirasını özgün baskılarına, bronz heykellerine ve seramik çalışmalarına yansıtarak disiplinler arası bir ifade biçimi benimsemiştir (Karayel Gökkaya, 2013: 38).

Görsel 4. Sadi Diren, "İsimsiz", Seramik, Sadi Diren Retrospektif (1957-2008) Sergi Kataloğu, 36,5x16x13 cm, 1977 (Diren, 2009: 180).

Diren, Anadolu uygarlığına ait bir buluntuyu, seramik heykel (Görsel 4) eseriyle yorumlamıştır. Sanatçı heykelin orijinaline bağlı kalmadan deforme etmiştir. Kullandığı tüm yöntem ve teknikler bakımından Diren'in, eserleriyle Anadolu'nun kültürel mirasını bugüne taşıyarak günümüz toplumuna bir farkındalık sağladığı düşünülebilir. Aynı

zamanda farklı teknikleri de eserlerine taşıyarak çağdaş sanatta çok yönlü bir bakış açısı geliştirdiği ileri sürülebilir. Bunun yanında sanatçının eserleri folklorik açıdan değerlendirildiğinde; Anadolu toplumunun tarihsel kimliğine güncel bir yorum getirdiği sonucuna ulaşılabilir.

Biçimin oluşumundan başlayarak ürünün ortaya çıkışına kadar süren üretim serüvenine egemen olan çağdaş teknik beceri ve bilgi birikimini, arkaik eserlerle varsıllaştırır. Diren'in seramik yontularında biçimsel yalınlığın ortaya çıkardığı estetik olgunluk yalınlığın ve doğallığın kurguladığı çok katmanlı anlam zenginliğini vurgular (Giray, 2004: 1).

Çalışmalarındaki bu zenginlik günümüz sanat pratiklerinin olgunlaşmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Çünkü eserlerinde tarihsel konularla birlikte ve çağdaş teknikleri sentezlerken izleyiciye geçmişin kültürel birikimini aktararak farkındalık sağlamaktadır. Bu bakımdan Diren'in eserleri kavramsal, tarihsel, çağdaş ve estetik yapı içinde bir bütün olarak ele alınmalıdır. Eserlerinde geleneksel Türk motiflerini çağdaş bir yorumla birleştirmiştir. Bu bakımdan seramikte yeni bir estetik anlayış geliştirmiştir.

Sanatçının her iki eseri değerlendirildiğinde önemli bulgular ortaya çıkmaktadır. Sadi Diren konu olarak seçtiği figürler üzerinde soyutlama ve deformasyon yöntemlerine başvurmuştur. Eserlerinde temsili gerçekliğin ötesinde bir yaklaşım geliştirerek; imge, kimlik, halk kültürü ve farkındalık kavramlarına dikkat çekmiştir. Bu yaklaşım, sanatçıyı çağdaşlarından ayıran önemli bir fark olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca eserlerinin konu bütünlüğü benzerlik gösterse de, eserlerinde tekrara düşmediği gözlemlenmiştir. Kamuran Özlem Sarnıç'ın *Çağdaş Türk Seramik Sanatında Arkeolojik İmgelem* isimli makalesinde Sadi Diren'in şu sözlerine yer verilmiştir: “Yüzeysel seramiklerde desen, renk, kompozisyon, hacimli seramiklerde biçim ile ilgili kurallar uygulandığı ölçüde seramik sanat olur” (Sarnıç, 2015: 40). Diren'in sözlerinden anlaşılacağı üzere; onun eserlerinde biçimsel kurallar önemli bir unsurdur. Sanatçının Anadolu uygarlığının kültürel geçmişini, geometrik biçimlerle bir imgeleme dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. Bu bakımdan eserlerinde bir mizansenin varlığı hissedilmektedir. Gerçek ve imgeyle oluşturduğu eserlerini izleyiciye tarihsel bir kimliğin temsili olarak sunmaktadır.

5.3. İsimsiz (1989)

Sanatçının bir başka eseri olan İsimsiz, (Görsel 5) figür soyutlamasına bir örnektir. Hitit ve Frig gibi Anadolu uygarlıklarına ait heykel formlarından yola çıkarak figürlere çağdaş bir yorum getirmiştir. Merkezdeki figüre bakıldığında her iki figürün birbirlerine sarıldığı gözlemlenmektedir. Sanatçı figürleri teatral bir gösteri yapar gibi oluşturmuş; böylece izleyiciyi geçmişe, Anadolu tarihine ait kültürel izlere doğru bir zaman yolculuğuna çıkarmıştır.

Görsel 5. Sadi Diren, “İsimsiz”, Seramik, Sadi Diren Retrospektif (1957-2008) Sergi Kataloğu, 69x25x18 cm, 1989 (Diren, 2003: 266).

B biçimlerde estetik yapı ve kurgusal tasarım dikkati çekmektedir. Bu bakımdan Diren’in İsimsiz adlı eserinin diğer eserlerinden bu yönüyle farklı olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu’nun geçmiş ve bugüne ait tarihsel kimliklerini harmanlayarak bir bütün halinde ele almış ve yorumlamıştır. Figürlerin birbirlerine sarılması bu bütünselliği kanıtlar niteliktedir. Sanatçı çağdaşlarından farklı olarak; çağdaş üretim teknikleriyle farklı kültürel görüntüleri eserlerinde sentezlemektedir.

Sanatçı her zaman, ait olduğu coğrafi alanın atmosferini yapıtlarında hissettirmiş olsa da; bu atmosfer, o coğrafi alanda yer alan tüm kültürel görüntülerin ustaca yan yana getirilmiş bir bileşimidir ve çağdaş üretim yöntemleri ve politikalarıyla da sıkı ilişkiler içindedir (bu yapıtlardaki kültürel öğelerin nasıl yan yana getirildiğinden çok, o öğelerin güncel pratiklerle kurdukları başın üzerinde durulması gerekir (Diren, 2003: 32).

Diren’in kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bir sanatçının eserlerinde ele aldığı coğrafya, o coğrafyanın çok yönlü bir bileşimini içermelidir. Bu yüzden Diren Anadolu’nun kültürel, politik ve toplumsal yapısını yapıtlarında bir bütün olarak ele alarak yorumlamıştır. İsimsiz adlı eserinde de görüldüğü üzere figürler soyutlanarak bir imgeye dönüşmüştür. Anadolu insanının geçmişini ve bugünü eserlerinde yorumlarken; idoller, mitler ve semboller aracılığı ile topluma yönelik çeşitli mesajlar iletmektedir. Diren, eserlerinde taklit olarak değil; simge ve semboller aracılığı ile tarihi bugünle birleştirmeyi başaran Türk sanatının önemli sanatçılarından birisi olmuştur.

6. ESER ANALİZLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Anadolu kültürüne ait folklorik öğeler, gelenek ve görenekler Neşet Günel ile Sadi Diren'in eserlerindeki ortak noktadır. Türk sanatında birçok sanatçının eserlerinde Anadolu kültürüne ait ifade ve anlamlar bulunmuştur. Ancak bu iki sanatçıyı diğer sanatçılardan ayıran en önemli husus, Türk kültürüne ait tarihsel kimliği ele alırken toplumun insani değerlerini vurgulamış olmalarıdır. Toplumun değişen tarihsel sürecine dair izleyiciye farkındalık sağlamaktadırlar.

Neşet Günel Anadolu insanının gerçeklerini ve onların sosyal içeriklerini sorgulamıştır. Çocukluğu köyde geçtiği için köy yaşantısını erken yaşlarda deneyimleyen Neşet Günel Anadolu insanının zorlu yaşam koşullarını resmetmiştir. Annesiyle birlikte tarlada çalışarak yöre insanlarının içinde bulunduğu anlara tanık olmasından dolayı sanatçının köy yaşamına odaklandığı ileri sürülebilir.

Sadi Diren ise sanatında kişileri ve nesneleri metaforlaştırarak soyut bir anlam kazandırır. Ayrıca seramiği bir malzeme ve kullanım eşyası olmaktan çıkarp, biçimlere tarihsel süreçten izlenimler ve anlamlar yükleyerek malzemeye sanatsal bir ifade aracı olma özelliği kazandırmış, yeni bir misyon yüklemiştir.

Bahsi geçen iki sanatçı eserleri üzerinden karşılaştırıldığında Anadolu kültürüne ait folklorik unsurları, farklı zaman dilimlerinde irdeleyerek eserlerine aktardıkları görülmüştür. Sadi Diren'in Hitit ve Frig uygarlıklarından esinlenen seramik eserlerindeki biçimsel yorumlar, soyut bir anlatıma dönüşmüştür. Sanatındaki biçimlemeleri kendi ifadesiyle oyunlaştırarak aktarırken, nesnelerin biçimleri değişime uğramıştır. Diren'in eserlerindeki özgünlük Anadolu'nun eski kültüründe aranmalıdır. Figürler sade ve süslemeden uzak bir anlayışla biçimlendirilmiştir. Frig ve Hitit uygarlığına ait figürler eserlerinde bir taklit olarak değil bir yorum olarak yansıtılmıştır.

Neşet Günel'in yöre insanlarının ellerini, ayaklarını ve gözlerini abartarak resmetmesi olay örgüsünde teatral bir düzenleme yaptığını göstermiştir. Bu yüzden Günel ile Diren'in bir diğer ortak noktası, Anadolu insanlarının tarihsel süreçlerini günümüz toplumunda hatırlatarak farkındalık sağlamaktır. Ayrıca güncel sanatta kompozisyon, biçim, form, ifade, anlam, kavram ve kültürel bağların sorgulanması bakımından yenilik getirdikleri iddia edilebilir.

7. SONUÇ

Araştırmada elde edilen bulgulara göre Neşet Günal'ın ve Sadi Diren'in eserlerindeki kültürel formların bir imgeden yola çıkılarak izleyiciye farkındalık sağladığı ileri sürülebilir. Diren'in seramikleri ile Günal'ın resimleri farklı disiplinlerde ortaya çıkan eserler olsa da benzer bir yaklaşımla ortak bir paydada buluşmaktadır. Her iki sanatçının eser analizlerinden anlaşıldığı üzere folklorik unsurların farklı kavramsal söylemlerle eserlere yansıtıldığı anlaşılmıştır. Bu bakımdan düşünüldüğünde yaşanan uygarlığına ait kültürel zenginliğin eserlere yansıtılmasının sanatçıyı sonraki nesillere bağlayan önemli bir unsur olduğu anlaşılmıştır.

Araştırma kapsamında Diren ve Günal'ın eserlerinde Anadolu coğrafyasını ele almalarının nedeni, bu coğrafyanın köklü kültürel zenginliğinin yanı sıra bu topraklarda yaşamış, Anadolu kültürünü deneyimlemiş olmalarıdır. Neşet Günal yöre insanlarının el, ayak ve gözlerini bilinçli olarak deforme ederek izleyiciye karşı köy yaşamının zorluğunu, insanların emek ve iş gücünün farkındalığını iletmek istemiştir. Günal'ın eser analizlerinden anlaşıldığı üzere eserlerinde bir dram ve yabancılaşma olduğu fark edilmiştir. Bu durum insanoğlunun yaşadığı çevreye karşı ve sorguladığı gerçekliğe yönelik bir yabancılaşma şeklinde yorumlanabilir.

Günal'ın eserlerinde yöre, doğa ve insan kavramlarına yönelik bir eleştiri de sezilmiştir. Günal'ın figürleri her ne kadar Anadolu insanlarının kültürel değerlerini ortaya çıkarsa da ironik bir mesaj içerdiği anlaşılmıştır. Anadolu insanlarına dışardan bir gözle bakarak modernitenin tehlikesine dikkat çektiği düşünülebilir. Figürlerin yüz hatlarındaki tedirginlik bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Bu kapsamda eserlerindeki biçim bozma, eleştiri, kavramsal bütünlük, renk ve biçimlerdeki ekspresif yönelim Türk sanatının modernleşmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak sanatçı modernleşmenin yöre insanları üzerindeki yabancılaşmasına tepki göstermiştir.

Sadi Diren ise bir seramik sanatçısı olarak eserlerinde sembolik anlamlar ve mesajları öne çıkarmıştır. Eserlerinde motif, idol ve mitleri kullanırken onlara politik anlamlar da yükleyerek güncel sanatta yeni yorumlar getirmiştir. Ayrıca Anadolu kimliğinin geçmiş ve günümüz sürecine vurgu yapmıştır. Bu yüzden eserlerinde politik bir anlam olup kimi zaman da eleştiri içerdiği iddia edilebilir. Diren'in Türk sanatına en önemli katkısı, seramik malzemeye kullanım amaçlarının tamamen dışında bir yaklaşımla sanat alanında bir ifade aracı olarak ele almış olmasıdır. Çünkü çağdaşlaşma sürecinden önce seramik malzeme, daha çok dekoratif bir ürün ve bir kullanım eşyası olarak zanaat alanında değerlendirilmiştir. Zanaat alanında değerlendirilen seramik malzeme; plastik, teknik, dekoratif ve ergonomik özellikleri nedeniyle değer görmüştür. Bu nedenle

Diren'in eserlerindeki malzemeye olan yaklaşımı, bu özelliklerin dışında olup Türk sanatının çağdaşlaşmasına ve değişimine katkı sağlamıştır. Diren'in eserlerinde ifade, kavram ve üslup yönelimi öne çıkan bir unsurdur. Eserlerindeki kavramsal yönelim tarihsel bir kimlik taşımaktadır.

Türk sanatının gelişim ve değişimine sebep olan durumun, sanatçıların kendi kültürel, tarihsel ve folklorik unsurlarını eserlerine yansıtması olarak yorumlanabilir. Makaleden anlaşıldığı üzere sanatta çağdaşlaşmanın, ilerlemenin ve uluslararası bir nitelik kazanmanın temel ilkesinin; sanatçının kendi kültürünü irdeleyip tarihsel değerlerine odaklanmakla ilgili olduğu sonucuna varılır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre her iki sanatçının Anadolu insanların yaşam biçimlerini ve ifadelerini ele alarak Türk sanatının kültürel dokusuna önemli katkılar sağladıkları söylenebilir. Neşet Günal resimdeki figürlerin el, ayak ve yüzlerini abartarak onların çalışan ve emek veren insanlar olduğunu vurgulamış; Sadi Diren eserlerinde Anadolu uygarlığının kültürel geçmişini, geometrik biçimlerle bir imgeleme dönüştürerek yorumlamıştır. Her iki sanatçı farklı disiplinlerde eserler ortaya çıkarsalar da ele aldıkları konunun ortak olduğu tespit edilmiştir. Anadolu kültürüne ait folklorik unsurları, farklı zaman dilimlerinde irdeleyerek eserlerine aktarmışlardır.

Sonuç olarak elde edilen bulgulara göre Sadi Diren'in Hitit ve Frig uygarlıklarından esinlenerek seramik eserlerinde soyut bir anlatıma dönüştürmesinin sebebinin; geçmiş ve günümüz arasında köprü kurmak istediği anlaşılmıştır. Neşet Günal ise eserlerinde günümüz toplum yapısını irdeleyerek figüratif soyutlamaya ulaşmıştır. Bu yüzden Türk sanatındaki folklorik unsurların Sadi Diren ve Neşet Günal'ın eserleri aracılığı ile çağdaş yorumuna ulaştığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Akengin, G., Ulusoy, M. H. ve Arık, G. (2023). Geleneksel Türk kültürünün izlerini Neşet Günal'ın resimlerinde aramak. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 14, 204-218. <https://doi.org/10.21733/ibad.1199166>
- Akyürek, M. (2018a). Çağdaş Türk resim sanatında Anadolu insanı yorumları: Neşet Günal örneği. Turkish Studies, 18, 75-92. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1366>
- Akyürek, M. (2018b). Toplumsal gerçekçilik bağlamında Türkiye'de emek gücünün resim sanatına yansımaları. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 40, 444-467. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.446627>
- Ataman, A. ve Yabalak, H. (2021). Kendine mal etme bağlamında Neşet Günal'ın toprak adamları. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 54,131-164. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1052427>
- Diren, S. (2003). Sadi Diren retrospektif sergisi. Türk Seramik Derneği Sergi Kataloğu, İstanbul: 2003.
- Giray, K. (2004). Sadi Diren-seramikten bronz, özgün baskıya, Sadi Diren Seramik Sergisi Sergi Kataloğu, Ankara: 2004.
- Gögebakan, Y. (2010). Kültürel mirasın Türk resim sanatına yansımaları. MSGSÜ Sosyal Bilimler, 1, 88-100.
- Karkıner, N. ve Ecevit, M. (2012). Neşet Günal'ın izinde Türk resminde tarımda kadın imgesi: Sosyolojik bir çözümleme. Folklor/Edebiyat Dergisi, 18(69), 207-243.
- Karayel Gökkaya, E. (2013). Disiplinler arası sanatsal ifade: Ressam seramikçiler-seramikçi ressamlar. Sanat Dergisi, 24, 25-40.
- Köpüklü, M. (2018). Hititlerden etkilenen öncü çağdaş Türk seramik sanatçıları. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), 2528-2548. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.412799>
- Küçükşen Öner, F. ve Genç, S. (2019). Çağdaş Türk resminde fakirlik temasına köy ve kent perspektifinden bir bakış: Neşet Günal ve Neşe Erdok. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(1), 360-388. <https://doi.org/10.14686/buefad.503350>

- nesetgunal.org, (t.y.). Neşet Günal (Sorun-Sorum VI), 4 Nisan 2022 tarihinde <https://nesetgunal.org/tr/portfolio/baslica-yagli-boya-eserleri/> adresinden erişilmiştir.
- nesetgunal.org, (t.y.). Neşet Günal (Çocuklar), 6 Ocak 2023 tarihinde <https://nesetgunal.org/tr/portfolio/baslica-yagli-boya-eserleri/> adresinden erişilmiştir.
- Onur Erman, D. (2010). Cumhuriyet sonrası Türk seramik sanatının çağdaşlaşma süreci. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(6), 77-93.
- Sarnıç, K., Ö. (2015). Çağdaş Türk seramik sanatında arkeolojik imgelem. Sanat Dergisi, 28, 37-46.
- Sevim, S. S. ve Yıldırım, Ö. (2014). Çağdaş Türk seramik sanatında resimsel anlatım. Sanat ve Tasarım Dergisi, 7(7), 61-74. <https://doi.org/10.20488/austd.06496>
- Tetikçi, İ. (2014). Yeniler grubu ressamlarının resimlerinde doğa. Sanat Dergisi, 26, 145-155.
- Ülker, H. ve Poyraz, M. (2024). Çağdaş Türk seramik sanatında insan yüzü ve ifade biçimleri. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 17(48), 2358-2378. <https://doi.org/10.12981/mahder.1502937>
- Zeytinoğlu, E. (2010). Sadi Diren üzerine kısaca... Sadi Diren seramik ve cam sergisi. Sergi Kataloğu, İstanbul: Galeri Işık.